

Küresel Kriz Sonrası Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri

Müslüme Narin, Gazi Üniversitesi
Akın Marşap, İstanbul Aydın Üniversitesi

Abstract

Economies of Turkic Republics After 2008 Global Crisis and Their Commercial Relations with Turkey

In 2008, world economy has faced with the largest crisis, since the great depression in 1929. The economic crisis, which started at financial markets, has turned into dramatic occasion in the second half of 2008 and got under control real economy. As a result of globalism, this crisis has affected developing economies as much as developed economies. Growth rate of Turk Republics and Turkey has decreased with the effect of the crisis.

The aim of this paper is to analyze Turkic Republics economies after global crisis and their commercial relations with Turkey. By this way, first the causes of the global crisis and its effects on world economy will be focused and then, all of the economical situation of the Turkic Republics and global crisis has affected on its will be discussed. Finally, Turkic Republics commercial relations with Turkey will be inquired.

JEL Codes: E, F

1 Giriş

1980'li yıllardan itibaren dünyada uygulanan serbestleşme hareketleri ve finansal sistemlerde gerçekleştirilen yenilikler, ülke ekonomilerini önemli derecede etkiler hâle gelmiştir. Teknolojik ilerlemeyle birlikte bilgiye daha kolay ve düşük maliyetle ulaşılabilmesi, bilginin daha etkin kullanımını sağlamış, risk ve getiri beklentilerine göre birçok finansal ürün geliştirilmiştir. Finansal ürünlerdeki çeşitlilik, bir yandan risk tercihlerini genişletmiş, öte yandan katılımcı sayısını artırarak piyasanın büyümesine yol açmıştır. Böylece tüm ülkelerin finansal sistemleri birbirine bağlı hâle gelmiş, ABD odaklı küresel piyasalar oluşmuştur. Dolayısıyla bir ülkede yaşanan sıkıntı, küresel krizde olduğu gibi, küresel sistem içerisinde tüm piyasalara yansımaktadır. Eğer ekonomik sıkıntı yaşayan ülke ABD ise krizin etkisi çok daha büyük olmaktadır. Öte yandan bankacılık kesiminde son yıllarda yaşanan aşırı rekabet, zaman zaman yanlış kararların alınmasına da yol açmıştır. ABD'de son yıllarda bankacılık kesimi, büyük boyutlarda düşük nitelikli ipotekli konut kredileri kullandırmıştır. Bu kredilerin geri ödemelerinde yaşanan sorunlar, finansal krizin doğmasına yol açmıştır. 2007 yılı ortalarında finansal piyasalarda başlayan kriz, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren reel sektörü de etkisi altına alarak gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelere yayılmıştır. Bu kriz, Türkiye'yi ve Türk cumhuriyetlerini de etkilemiştir. Krizin etkisi Türkiye üzerinde çok büyük ölçüde hissedilirken, Türk cumhuriyetlerinde bu etki daha düşük olmuştur.

Çalışmanın amacı, küresel kriz sonrası Türk cumhuriyetleri ekonomileri ve bu ülkelerin Türkiye ile ticari ilişkilerini incelemektir. Bu doğrultuda, öncelikle küresel krizin çıkış nedenleri ve dünya ekonomisi üzerine etkileri ele alınacak, daha sonra Türk cumhuriyetlerinin genel ekonomik durumları ve krizin etkileri incelenecek, son olarak da Türk cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ticari ilişkilerine yer verilecektir.

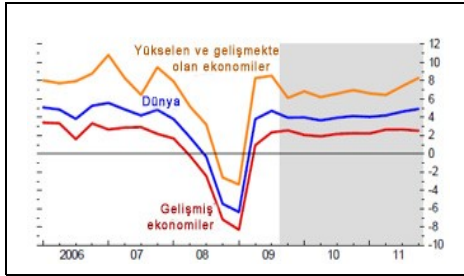
2 Küresel Krizin Çıkış Nedenleri ve Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri

Son küresel krizle dünya ekonomisi, 1929 bunalımından bu yana en büyük krizle karşı

karşıya gelmiştir. 2007 yılı ortalarında ABD konut piyasasında başlayan sorunlar giderek büyümüş, 2008 yılının ikinci yarısında finansal piyasalardan sonra reel sektörü de etkisi altına almıştır. Gelişmiş ülkelerde başlayan kriz, tüm dünyaya yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır. Krizin nedenleri; likidite bolluğu ve ipotekli konut kredilerinin yapısının bozulması, konut fiyatlarındaki aşırı artışlar, menkul değerleştirme ve menkul değerlerin fonlanmasında yaşanan sorunlar, şeffaflık eksikliği, kredi türev piyasalarının genişlemesi, kredi derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve düzenleyici denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi olarak sıralanabilir.

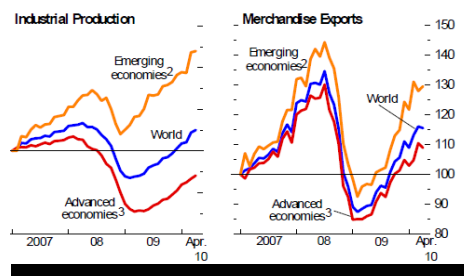
Küresel kriz, tüm dünya ülkelerinin büyüme oranlarının hızla düşmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra sanayi üretimi, ticaret hacmi ve sabit yatırım harcamaları da büyük ölçüde düşmüştür. Buna bağlı olarak da istihdam azalmış, diğer bir deyişle işsizlik artmıştır.

Büyüme oranları, ihracat ve yatırımlar üzerine etkileri: Finansal krizin reel ekonomiye yansımaları nedeniyle tüm dünyada büyüme oranları düşmüştür. 2007 yılının son çeyreğinden itibaren küresel düzeyde düşmeye başlayan büyüme oranları 2008 yılının üçüncü çeyreğinde negatife dönmüş, 2009 yılı ilk çeyreğinde $-6,27$ 'lik küçülme ile dip yapmıştır. Bu daralma gelişmiş ülkelerde $-8,31$ iken, yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde $-3,11$ olmuştur. Ancak 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren tüm dünyada bir toparlanma süreci başlamış, büyüme oranları pozitifte dönmüştür. 2010 yılının ilk çeyreğinde Asya ülkelerindeki yüksek büyüme oranları nedeniyle, dünya ekonomisi yıllık üzerinden yaklaşık 5 büyüme gerçekleştirmiştir (Şekil 1).

Kaynak: IMF, 2010a ve 2010b: 1.

Şekil 1. Küresel GSYİH büyüme oranı

Kaynak: IMF, 2010b: 3.

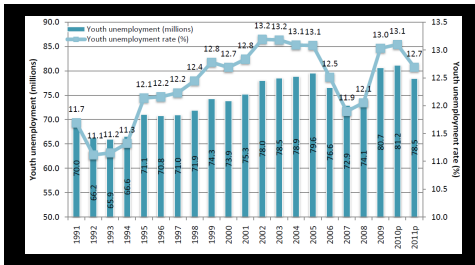
Şekil 2. Sanayi üretimi ve mal ihracat indeksi

Reel ekonomik faaliyetlere ilişkin küresel göstergelerde de iyileşmeler görülmektedir. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren düzelmeye başlayan küresel sanayi üretimi ve mal ticareti, 2010 yılının ilk çeyreğinde de büyümüş ve bu büyüme çift haneli rakamlara ulaşmıştır (Şekil 2, 2007=100). 2007 yılında $7,2$ olan dünya ticaret hacmi, 2008'de 3 'e düşmüş, 2009 yılında ise $-14,4$ oranında küçülmüştür. 2009 yılının ikinci yarısından itibaren artmaya başlayan dünya ticaret hacminin 2010'da $4,3$, 2011 yılında ise $6,2$ olacağı öngörülmektedir. 2009 yılına kadar düşen hem emtia fiyatları hem de petrol fiyatları, tekrar yükselmeye başlamıştır. Yapılan projeksiyonlara göre; bu fiyatların, 2010 ve 2011 yıllarında biraz artacağı belirtilmektedir (World Bank, 2010a: 17).

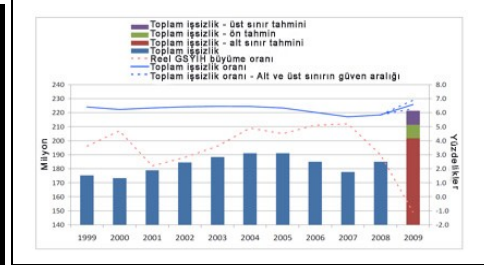
Sabit yatırımlar da birçok bölgede büyük ölçüde düşmüştür. Bu düşüş 2009 yılında Avrupa ve Merkezi Asya'da -16 , Latin Amerika ve Karayipler'de $-14,6$ olmuştur. Dünya genelinde yatırımı azalan ülkeler, ticari ve yatırım bankaları ile yakın bağı olan, ihracatı dolaylı olarak düşen ve dolayısıyla finansal krizden doğrudan etkilenen ülkelerdir. Büyük cari açıkları bulunan bazı ülkelerin yatırımlarındaki daralma çok daha fazla olmuştur. 2008 yılının son çeyreğinde yüksek gelirli ülkelerin yatırımı ortalama $4,4$ düşmüştür (World Bank, 2010b: 12, 19, 27, 36, 45).

İşsizlik oranlarında artışlar: Küresel krizle birlikte işsizlik oranları da büyük ölçüde artmıştır (Şekil 3). Küresel ekonomide 2009 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme görülmesine karşın, işgücü piyasasındaki iyileşme çok küçük düzeyde kalmıştır. İşgücü piyasalarında 2009 yılı için küresel işsizlik oranının $6,6$ ile $6,9$ aralığında olacağı

öngörülmektedir. 2004-2005 döneminden itibaren düşen küresel işsizlik oranı, 2008 yılında artmaya başlamıştır. Ancak 2009 yılında işsiz sayısında çok büyük bir artış olduğu görülmüştür. İşsiz sayısının 2009 yılında 212 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. 2009 yılı için tahmin edilen işsizlik sayısı gerçekleşirse, krizin başladığı 2007 yılından itibaren 34 milyon kişi işsiz kalmış olacaktır (ILO, 2010: 9). Bölgesel olarak 2008-2009 döneminde işsizlik oranlarındaki en büyük artış %2,3 ile gelişmiş ülkeler ile Avrupa birliği ülkelerinde görülmüştür. Bu artış, Orta ve Güneydoğu Avrupa'da %2, Latin Amerika ve Karayipler'de %1,2 olmuştur. 2009 yılında küresel işsiz sayısının üçte ikisi de bu üç bölgede bulunmaktadır. Diğer bölgelerde işsizlik oranındaki artış %0,5 gibi düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliği ülkelerinde 2007 yılında %5,7 olan işsizlik oranı, 2008'de %6'ya çıkmıştır. Bu oranın 2009 yılında %8,4'e çıkması beklenmektedir (ILO, 2010: 9). Ayrıca küresel krizden önce genç işsizlerin hem sayısı hem de oranı azalmıştır. Ancak krizle birlikte yeniden artış göstermiştir (Şekil 4).

Kaynak: ILO, 2010: 10.

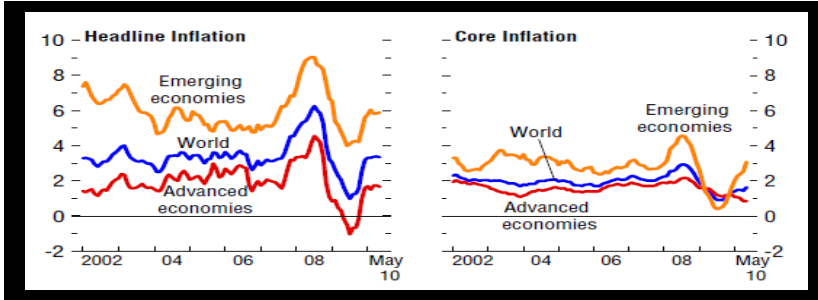

Kaynak: ILO, 2010: 18.

Şekil 3. Küresel işsizlik trendleri

Şekil 4. Küresel genç işsiz işsizlik oranı

Enflasyonist etki: Küresel krizle birlikte dünyada hem ortalama enflasyon (headline inflation) hem de çekirdek enflasyon artmaya başlamıştır (Şekil 5). Ancak 2007 ve 2008 yılında enflasyondaki artış, yalnızca finansal krizden kaynaklanmamıştır.

Kaynak: IMF, 2010b: 6.

Şekil 5. Küresel enflasyon (tüketici fiyat endeksindeki on iki aylık değişim)

Bu dönemde hem gıda ürünleri hem de petrol fiyatlarındaki artışlar, önemli ölçüde enflasyonist etki yaratmıştır. Özellikle enerji talebi hızla artan gelişmekte olan ülkelerde enflasyon, daha hızlı yükselmiştir (IMF, 2010a: 31). Bununla birlikte enflasyon beklentileri ve kapasite kullanım oranlarının düşük olmasının enflasyon üzerinde baskı yaratmayacağı öngörülmektedir. Bu doğrultuda gelişmiş ekonomilerde enerji fiyatlarındaki artışa bağlı olarak 2010 yılında ortalama enflasyonun artması beklenmektedir. Yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde ise 2010 yılında enflasyonun %6,3 düzeyine çıkması, 2011 yılında ise %5 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir (IMF, 2010b: 6).

3 Türk Cumhuriyetlerinin Genel Ekonomik Durumları ve Küresel Krizin Etkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan oluşan Türk cumhuriyetleri, 2000'li yıllardan itibaren hızlı bir biçimde büyüme göstermişlerdir. Bu ülkelerin büyüme oranları 2008 yılında en üst düzeye çıkmışken, yaşanan küresel kriz yüzünden 2009 yılında bu ülkelerin büyüme oranları düşmüştür (Tablo 1). Enflasyon oranlarında hafif artışlar (Tablo 2) gerçekleşmiş ve cari işlemler dengesi Kazakistan ve Türkmenistan'da açık vermiş, diğer ülkelerde ise cari işlemler fazlalığı azalma eğilimine girmiştir (Tablo 3). Küresel krize karşın bu ülkelere yabancı sermaye girişleri devam etmiştir (Tablo 4). 2009 yılı itibariyle Azerbaycan'a 9.044 milyon, Kazakistan'a 72.333 milyon, Kırgızistan'a 1.075 milyon, Türkmenistan'a 6.130 milyon ve Özbekistan'a 3.638 milyon dolarlık toplam yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Bu yatırımlar, genel olarak gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a yönelik yatırımlar ise ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz olmuştur (UNCTAD, 2010: 176).

Azerbaycan: Ekonomisi petrol ihracatına önemli ölçüde bağlı olan Azerbaycan, 2008 yılına kadar yüksek büyüme hızlarına sahip olmuş ve 2008 yılında %20,8 büyüme göstermiştir. Azerbaycan'ın son yıllardaki hızlı büyümesi, önemli ölçüde 2008 yılı ortalarına kadar hızla artan petrol fiyatları olmuştur. Petrol fiyatlarındaki düşmenin sonucu petrol gelirlerindeki azalma, küresel krizin etkisini daha da şiddetlendirmiştir. Ancak Azerbaycan petrol üretimini artırarak petrol gelirini artırmış ve 2009 yılında büyüme oranı %9,3 olmuştur (World Bank, 2010b: 7). Bölgedeki diğer Türk cumhuriyetlerine göre Azerbaycan, krizden çok daha az etkilenmiştir. Krizin Azerbaycan üzerine etkisi, düşük petrol gelirleri yüzünden olmuştur. Küresel krizin üstesinden gelebilmek için ülkenin uyguladığı para politikalarının ve özel sektöre yönelik desteklerinin olumlu etkileri olmuştur (World Bank, 2010c). 2006 yılına kadar artan ve bu yıldan itibaren düşmeye başlayan enflasyon oranının, yapılan projeksiyonlara göre 2010 ve 2011 yıllarında daha da düşmesi beklenmektedir. Ayrıca kriz yüzünden cari işlemler fazlası biraz azalmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşme nedeniyle, Azerbaycan petrol üretimini artırmış, bu nedenle de cari işlemler dengesi çok fazla etkilenmemiştir. Küresel krize karşın ülkeye yabancı sermaye girişleri, 2008 yılından itibaren artmıştır.

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Projeksiyonlar		
									2010	2011	2015
Azerbaycan	8,1	10,5	10,2	26,4	34,5	25,0	10,8	9,3	2,7	0,6	0,7
Kazakistan	9,8	9,3	9,6	9,7	10,7	8,9	3,2	1,2	2,4	4,2	6,5
Kırgızistan	0,0	7,0	7,0	-0,2	3,1	8,5	8,4	2,3	4,6	5,3	3,4
Özbekistan	4,0	4,2	7,7	7,0	7,3	9,5	9,0	8,1	8,0	7,0	6,0
Türkmen.	15,8	17,1	14,7	13,0	11,4	11,6	10,5	4,1	12,0	12,2	6,9
Türkiye	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,7	5,2	3,4	4,0

Kaynak: IMF, 2010a: 159.

Tablo 1. Türk cumhuriyetlerinin büyüme oranları (%)

Kazakistan: 2000 yılından 2007 yılına kadar ortalama %10 civarında büyüyen Kazakistan'ın, 2009 yılında büyüme oranı küresel krizin de etkisiyle düşmüştür. Azerbaycan gibi Kazakistan'ın da ekonomisi önemli ölçüde petrol ihracatına, dolayısıyla petrol gelirlerine bağlıdır. 2008 yılı ortalarından itibaren petrol gelirlerindeki düşme, küresel krizin etkisini daha da artırmıştır (World Bank, 2010b: 7). Kazakistan'da büyüme oranı negatif olmamış, ancak 2007 yılında %8,9 olan büyüme oranı, 2008'de %3,2 ve 2009'da %1,2 düzeyine düşmüştür. 2008 yılına kadar artan, 2009 yılında düşerek %7,3 düzeyine inen enflasyonun, 2010, 2011 ve 2015 yıllarında da düşeceği öngörülmektedir. Ayrıca kriz yüzünden cari işlemler fazlası biraz azalmıştır. Kazakistan'ın 2002 yılından 2007 yılına kadar açık veren cari işlemler dengesi, 2008 yılındaki petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle fazla vermiştir. Ancak hem petrol fiyatlarındaki düşme, hem de küresel krizin etkisiyle açık veren cari işlemler dengesinin, 2011 ve 2015 yıllarında da açık vermeye devam edeceği öngörülmektedir. Türk cumhuriyetleri

içerisinde en çok yabancı sermaye girişine sahip bir ülke konumundaki Kazakistan'a, krizin etkisiyle yabancı sermaye girişi de 2009 yılında azalmıştır.

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Projeksiyonlar		
									2010	2011	2015
Azerbaycan	2,8	2,2	6,7	9,7	8,4	16,6	20,8	1,5	4,7	3,5	3,0
Kazakistan	5,9	6,6	7,1	7,9	8,7	10,8	17,1	7,3	7,3	6,6	6,0
Kırgızistan	2,1	3,1	4,1	4,3	5,6	10,2	24,5	6,8	8,4	7,6	8,0
Özbekistan	27,3	11,6	6,6	10,0	14,2	12,3	12,7	14,1	9,2	9,4	7,0
Türkmenis.	8,8	5,6	5,9	10,7	8,2	6,3	14,5	-2,7	5,0	5,4	4,5
Türkiye	45,1	25,3	8,6	8,2	9,6	8,8	10,4	6,3	9,7	5,7	4,0

Kaynak: IMF, 2010a: 165

Tablo 2. Türk cumhuriyetlerinin enflasyon oranları (tüketici fiyatları) (%)

Kırgızistan: 2007 yılında düşük büyüme hızına sahip olan Kırgızistan, 2007 ve 2008 yıllarında yaklaşık %8,5 oranında büyümüştür. Kırgızistan'ın finans sektörünü sınırlı düzeyde etkileyen küresel kriz, ülkenin ekonomisini büyük ölçüde etkilemiş ve 2009 yılında büyüme oranını %2,3 düzeyine düşürmüştür. 2008 yılına kadar artan enflasyon oranı da krizle birlikte düşerek, 2009 yılında %6,8 olmuştur. 2006 yılından bu yana cari işlemler dengesi açığı veren ülkenin, 2009 yılında fazla verdiği görülmektedir. Bu gelişmede düşen petrol fiyatları etkili olmuştur. Petrol ve doğal gaz kaynakları bulunmadığı için, ülkeye çok fazla yabancı sermaye girişi de yoktur. Çok düşük düzeyde gerçekleşen yabancı sermaye girişi, kriz nedeniyle 2009 yılında iyice düşmüştür.

Özbekistan: Küresel kriz Özbekistan'ı fazla etkilememiş, büyüme oranında küçük bir düşme olmasına karşın, 2009 yılında %8,1 oranında büyümüştür. Enflasyon biraz artmakla birlikte istikrarlı kalmış, cari işlemler dengesi fazlalığı da 2009 yılında azalmıştır. Özbekistan'ın 2010 yılında da %8 büyüyeceği öngörülmektedir. Bunda 2009 yılının başından bu yana uluslararası enerji fiyatlarındaki canlanmanın da etkisiyle büyük boyutlu kamu altyapı inşaatlarının payı olduğu belirtilmektedir (World Bank, 2010b: 10). Özbekistan hükümeti, 2009-2012 döneminde ortalama büyüme hızını %4 civarında tutabilmek amacıyla, 2008 yılının sonu ile 2009 yılının başında anti kriz programı uygulamıştır. Özbekistan'ın küresel finansal piyasalarla bağlarının sınırlı olması nedeniyle, küresel krizin etkilerini azaltmak için önemli finansal desteklere gerek kalmamıştır. Ancak hükümetin çabaları, finansal sektördeki riskleri yönetmek, cari açıkları azaltmak ve enflasyonu düşürmek ve uzun dönemde ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla yönelik olmuştur (World Bank, 2010c). Öte yandan ülkeye giren yabancı sermaye, Kırgızistan'daki gibi, düşük düzeyde olup 2009 yılında 750 milyon dolarlık yabancı sermaye girişi söz konusudur.

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Projeksiyonlar		
									2010	2011	2015
Azerbaycan	-	-	-	1,3	17,6	27,3	35,5	23,6	25,3	24,2	23,7
Kazakistan	-4,2	-0,9	0,8	-1,8	-2,5	-7,9	4,6	-3,1	0,7	-0,2	-0,9
Kırgızistan	-4,0	1,7	4,9	2,8	-3,1	-0,2	-8,1	3,5	-15,4	-12,5	-3,9
Özbekistan	1,2	5,8	7,2	7,7	9,1	7,3	12,5	5,1	5,1	5,0	4,9
Türkmenis.	6,7	2,7	0,6	5,1	15,7	15,5	18,7	-9,7	-8,7	1,3	18,3
Türkiye	-0,3	-2,5	-3,7	-4,6	-6,0	-5,8	-5,7	-2,3	-4,0	-4,4	-4,7

Kaynak: IMF, 2010a: 174.

Tablo 3. Türk cumhuriyetlerinin cari işlemler dengesi (%)

Türkmenistan: Doğal gaz zengini olan Türkmenistan'ın, 2003 yılından itibaren büyüme oranı giderek düşme eğilimine girmiş ve 2008 yılında %10,5 oranında büyümüştür. Ancak Nisan 2009'da doğal gaz boru hattının patlaması sonrası Rusya ile doğal gaz fiyatları konusunda anlaşmazlık yaşamış ve doğal gaz ihracatını durdurmuştur. Bir yandan doğal gaz sevkiyatında yaşanan sorunlar, öte yandan küresel krizin etkileri, Türkmenistan'ın 2009 yılında büyüme oranını %4,1'e düşürmüştür. Aynı zamanda ihracattaki büyük düşüş, cari işlemler dengesinin açık vermesine yol açmıştır (Tablo 3). Yükselen gıda fiyatları, yakıt ve ulaşım

fiyatlarının uyumlaştırılması ve döviz kurunun erken etkileri yüzünden enflasyon 2008 yılında iki haneli hale gelen gelmiştir. Ancak istikrarlı döviz kuru ve düşük ithalat fiyatları nedeniyle 2009 yılında düşerek -%2,7 olarak gerçekleşmiştir. Yabancı sermaye girişleri yıllar itibariyle artarak, 2009 yılında 1.355 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

ÜLKELER	DYSY girişleri				DYSY çıkışları			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Azerbaycan	-601	-4.749	14	473	-	286	556	326
Kazakistan	6.278	11.096	15.775	12.649	-385	3.142	1.001	3.119
Kırgızistan	182	208	265	60	-	-	-	-3
Özbekistan	195	705	711	750	-	-	-	-
Türkmenistan	731	804	820	1.355	-	-	-	-
Türkiye	20.185	22.023	18.148	7.611	924	2.104	2.532	1.551

Kaynak: UNCTAD, 2010: 171; UNCTAD, 2009: 250.

Tablo 4. Yabancı sermaye yatırımları (milyon dolar)

Türkiye: 2001 krizinden sonra Türkiye, yapısal dönüşüm ve yüksek büyüme dönemine girmiştir. 2002 yılındaki canlanmanın ardından 2003-2007 beş yıllık dönemde yıllık ortalama %7 civarında büyümüştür. Ancak Türkiye ekonomisi 2008-2009 küresel finansal krizden hem ticari, hem de finansal olarak büyük ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla 2008 yılında %0,7 büyüyen Türkiye ekonomisi, 2009 yılında -%4,7 oranında daralmıştır. Özellikle 2009 yılının ilk çeyreğinde tüm makro göstergeler negatif değerlere ulaşmış, ihracat gelirleri de üçte bir oranında düşmüştür. Benzer şekilde özel kesim yatırımları da etkilenmiş ve 2009 ilk çeyreğinde büyük ölçüde azalmıştır. Dış ve iç talep yetersizliği nedeniyle enflasyon oranı, %6,3 düzeyine inmiştir (World Bank, 2010c). Diğer Türk cumhuriyetlerinden farklı olarak Türkiye’de cari işlemler dengesi yıllardır sürekli açık vermektedir (Tablo 3). Yabancı sermaye girişi 2007 yılına kadar artan Türkiye’de 2008 yılında biraz azalmış (18,3 milyar dolar), ancak krizin etkisiyle 2009 yılında çok daha büyük ölçüde düşerek yaklaşık 7,7 milyar dolara ulaşmıştır (Tablo 4). Ayrıca Türkiye’ye birikimli toplamı yaklaşık 1990 yılında 11,2 milyar dolarlık, 2000 yılında 19,2 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. 2009 yılında ise bu yatırımın birikimli toplamı 77,7 milyar dolara yükselmiştir. Öte yandan Türkiye’nin başka ülkelere yönelik yapmış olduğu yabancı sermaye yatırımı aynı yıllarda sırasıyla birikimli olarak 1,2 milyar, 3,7 milyar ve 14,8 milyar dolar olmuştur (UNCTAD, 2010: 174). Türkiye, 2008 yılı da dâhil olmak üzere birikimli toplamı yaklaşık 13,2 milyar doları bulan yabancı sermaye yatırımı yapmıştır. Bu yatırımların 3,9 milyar dolarlık bölümü (%30) Türk cumhuriyetlerine yöneliktir. Türk cumhuriyetlerine yapılan yatırımların dağılımı ise şöyledir: Azerbaycan’a %79, Kazakistan’a %17, Kırgızistan’a %0,6, Özbekistan’a %1,5, Türkmenistan’a %1,5’tur (Central Bank of the Republic of Turkey, 2008: 43).

İşsizlik oranları: Küresel krizin Türk cumhuriyetlerinde reel sektör üzerine etkisi düşük olduğu için, işsizlik oranlarında bir artış yaşanmamıştır. Aksine Kırgızistan ve Türkiye dışında diğer ülkelerde işsizlik oranları düşmüştür (Tablo 5). Türkmenistan’a ilişkin veri bulunamadığından değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Ülkeler	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Azerbaycan(1)	1,31	1,35	1,35	1,26	1,18	1,03	0,95
Kazakistan (2)	8,8	8,4	8,1	7,8	7,3	6,6	6,6
Kırgızistan (3)	8,9	9,0	9,7	9,3	8,1	11,0	9,7
Özbekistan (4)	0,5	0,6	0,7	3,0	0,8	1,0	1,1
Türkiye (5)	6,5	5,9	9,7	9,1	9,3	10,3	13,6

Kaynak: (1) The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2010, (2) The Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2010, (3) National Statistical Committee of Kyrgyz Republic, 2010, (4) CIA, 2010, (5) TÜİK, 2010.

Tablo 5. Türk cumhuriyetlerinde işsizlik oranları (%)

4 Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin Ticari İlişkileri

Türkiye ile Türk cumhuriyetlerinin 2009 yılında yapmış oldukları ihracat ve ithalat verileri ile en çok ihracat ve ithalat yaptıkları ülkeler ve mallar Tablo 6'da görülmektedir. Bu ülkelerin 2009 yılında toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 400 milyar dolar olmasına karşın, aralarındaki dış ticaret düşük düzeydedir. 2005 yılı verileriyle yapılan bir çalışmada (Narin, 2007), Türk cumhuriyetlerinin en çok ihracat ve ithalat yaptıkları ülkeler içerisinde ilk üçte Rusya'nın yer aldığı belirtilmiştir. Oysa aradan geçen 4 yıl içerisinde bu ülkelerin Rusya ile dış ticaret bağlarının hâlâ devam ettiği, ancak dış ticaret paylarının giderek düştüğü görülmektedir.

Ülkeler	İhracat 2009	İthalat 2009	En çok ihracat yaptığı ülkeler (%) (6)	En çok ithalat yaptığı ülkeler (%) (6)	Başlıca ihraç malları	Başlıca ithal malları
Azerbaycan (1)	14.698	6.120	İtalya 25,8; ABD 11,9 Fransa 9; <u>Türkiye 0,7</u>	Rusya 17,5; Türkiye 14,8 Almanya 9	Petrol ür.,örgü için kullanılan bitkiler, ulaş.Araç	Mak.tec.ulaş. araç. temel met. çeşitli eşyalar
Kazakistan (2)	71.184	37.889	EU27 39,4; Çin 16,4 Rusya 6,8; <u>Türkiye 2,9</u>	Rusya 28,6; Çin 26,7 EU27 25,5; <u>Türkiye 2,1</u>	Petrol-gaz, demir, kimya	Mak.tec.,hafif araç., petrol ürünleri
Kırgızistan (3)	1.152	5.192	Rusya 26,3; İsviçre 25,5 Özbekistan 15,9; Türkiye 2,2	Çin 58,1; Rusya 18,8 Kazakistan 5,8; Türkiye 2,7	Pamuk, gıda, hidroelektrik, makine, ayakkabı	Petrol ve doğal gaz, makine ve teçhizat, kimyasal ürün, gıda ma.
Özbekistan (4)	4.628	7.551	Ukrayna 31,1; Rusya 13,6 EU27 7,9; <u>Türkiye 7,3</u>	Rusya 23,6; Çin 20,5 EU27 17,9; <u>Türkiye 3,7</u>	Pamuk, altın, enerji ürünleri, mineraller, tekstil, gıda ürünleri	Makine ve ekipman, gıda mad., kimyasal ürün., metaller
Türkmenistan (4)	2.718	5.758	EU27 24,3; Ukrayna 23,5 Türkiye 9,9	EU27 19,7; Çin 18,3 Rusya 16,5; <u>Türkiye 16,3</u>	Doğal gaz, ham petrol, petrokimya, tekstil, pamuk	Makine ve ekipman, kimyasal ürün, gıda m.
Türkiye (5)	102.139	140.869	EU27 46,2; Irak 5,1 İsviçre 4,1	EU27 40,5 Rusya 14,1 ABD 6,2	Giyim, gıda, tekstil, metal, ulaşım araçları imalatı	Makine, kimyasal ürün, yarı mamul, petrol, doğal gaz

Kaynak: (1) The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2010, (2) The Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2010. (3) National Statistical Committee of Kyrgyz Republic, 2010; (4) CIA, 2010, (5) DTM (2010), (6) European Commission, 2010.

Tablo 6. Türk cumhuriyetlerinin dış ticareti (milyon dolar) ve dış ticarete konu olan malları ve dış ticaret ortakları

Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ile dış ticaretleri genel olarak çok düşük düzeydedir. Ancak 2003-2008 döneminde düşük düzeyde de olsa artmıştır. Türkiye'nin 2009 yılında toplam ihracatı içerisinde Türk Cumhuriyetleri'ne yapmış olduğu ihracatın payı %3,33; ithalatın payı ise %2,04 düzeyindedir.

Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ile dış ticaretleri genel olarak çok düşük düzeydedir. Ancak 2003-2008 döneminde düşük düzeyde de olsa artmıştır (Tablo 7). Ancak küresel krizin etkisiyle 2009 yılında, bu ülkelerde hem ihracat hem de ithalat düşmüştür (Tablo 8).

Yıl	Türkiye toplam ihracat	Türk C. İhracat	%	Azer.	%	Kazak	%	Kırgız	%	Özbek.	%	Türk m	%
2003	47.253	898	1,90	315	0,67	234	0,50	41	0,09	138	0,29	170	0,36
2004	63.167	1.195	1,89	404	0,64	356	0,56	75	0,12	145	0,23	215	0,34
2005	73.476	1.410	1,92	528	0,72	460	0,63	90	0,12	151	0,21	181	0,25
2006	85.535	1.981	2,32	695	0,81	697	0,81	132	0,15	176	0,21	281	0,33
2007	107.272	2.875	2,68	1.048	0,98	1.080	1,01	181	0,17	226	0,21	340	0,32
2008	132.027	3.750	2,84	1.668	1,26	891	0,67	191	0,14	337	0,26	663	0,50
2009	102.135	3.398	3,33	1.400	1,37	634	0,62	140	0,14	279	0,27	945	0,93

Kaynak: TÜİK, 2010.

Tablo 7. Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine ihracatı (Milyon Dolar)

Yıl	Türkiye Toplam İthalat	Türk cum. İthalat	%	Azer.	%	Kazak.	%	Kırgız	%	Özbek	%	Türk m	%
2003	69.340	625	0,90	123	0,18	267	0,39	11	0,02	100	0,14	124	0,18
2004	97.540	946	0,97	136	0,14	442	0,45	13	0,01	179	0,18	176	0,18
2005	116.774	1.268	1,09	272	0,23	559	0,48	14	0,01	262	0,22	161	0,14
2006	139.576	1.969	1,41	341	0,24	994	0,71	28	0,02	416	0,30	190	0,14
2007	170.063	2.670	1,57	330	0,19	1.284	0,76	45	0,03	614	0,36	397	0,23
2008	201.964	4.278	2,12	928	0,46	2.332	1,15	48	0,02	581	0,29	389	0,19
2009	140.924	2.874	2,04	753	0,53	1.349	0,96	31	0,02	413	0,29	328	0,23

Kaynak: TÜİK, 2010.

Tablo 8. Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerinden ithalatı (Milyon Dolar)

5 Sonuç

2000'li yıllardan itibaren hızlı büyüme gösteren Türk cumhuriyetleri, 2008-2009 küresel krizinden çok fazla etkilenmemiştir. 2009 yılında büyüme oranları kısmen düşmüş olmasına karşın, Kazakistan dışında bu düşüşün çok da önemli olmadığı görülmektedir. Türk cumhuriyetlerinin ekonomilerindeki bu olumlu gelişmede en büyük etken, bu ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarıdır. Petrol ve doğal gazın fiyatlarındaki değişmelere bağlı olarak, özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın ihracat gelirleri etkilenmiş ve dolayısıyla cari işlemler dengesi açık/fazlasıyla karşılaşmışlardır. Bu ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları, daha çok enerji kaynaklarına yapılan yatırımlar olması nedeniyle Kazakistan ve Azerbaycan'a yönelmiştir. Bu nedenle diğer Türk cumhuriyetlerine yapılan yatırımlar çok düşük düzeyde kalmıştır.

Bu ülkelerin hem ihracatları hem de ithalatları zaman içinde artmıştır. En önemli ihracat ürünleri petrol ve doğal gaz, pamuk, altın ve gıda ürünleri, en önemli ihracat ürünleri ise ağırlıklı olarak makine ve teçhizatır. Türkiye ile dış ticareti zaman içerisinde artmasına karşın, hâlâ son derece düşük düzeydedir. Türk cumhuriyetleri, küresel krizden çok fazla etkilenmemiş, 2009 yılında büyüme oranı bir önceki yıla göre biraz düşmüştür. Krizden sonra büyüme oranı büyük ölçüde düşen ülkeler, Kazakistan ile Türkmenistan'dır. Bunun da temel nedeni, dünya piyasalarında petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki düşmedir. En önemli ihracat ürünü olan petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki düşme, ihracat gelirlerini azaltmış ve büyüme oranlarını düşürmüştür. Yaşanan kriz, Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ile olan ticari ilişkilerini pek etkilememiştir.

Kaynakça

- Central Bank of the Republic of Turkey (2008), **International Investment Position Report**, December 2008, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/report2008.html>, (02.09.2010).
- CIA World Factbook (2010), **Countries of the World**,

- <http://www.theodora.com/wfb/#CURRENT>, (31.08.2010).
- European Commission (2010), **European Union and its main trading partners**, <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/statistics/>, (31.08.2010).
  - ILO (2010), **Global Employment Trends**, January 2010, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_120471.pdf, (15.08.2010); **Global Employment Trends for Youth**, August 2010: Special issue on the impact of the global economic crisis on youth, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf, (28.08.2010).
  - IMF (2010a), **World Economic Outlook April 2010, Rebalancing Growth**, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/>, (21.08.2010).
  - IMF (2010b), **World Economic Outlook Update, Restoring Confidence without Harming Recovery**, July 7, 2010, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/update/02/index.htm>, (15.08.2010).
  - IMF (2010c), **World Economic and Financial Surveys, Regional Economic Outlook**, May 2010, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2010/mcd/eng/mreo0510.pdf> - 2503k - PDF, (22.08.2010).
  - National Statistical Committee of Kyrgyz Republic (2010), **Economic and Financial Data for Kyrgyz Republic**, <http://www.stat.kg/nsdp/index.htm>, (31.08.2010).
  - The Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan (2010), **Labour**, <http://www.eng.stat.kz/digital/Labour/Pages/default.aspx>, (31.08.2010).
  - The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2010), **Azerbaijan in figures**, <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/index.shtml>, (31.08.2010).
  - TÜİK (2010), **İstatistikler**, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, (31.08.2010).
  - UNCTAD, **World Investment Report 2009**, <http://www.unctad.org/Templates/webflyer.asp?docid=11904&intItemID=1397&lang=1&mode=downloads>, (30.08.2010).
  - UNCTAD, **World Investment Report 2010**, <http://www.unctad.org/Templates/webflyer.asp?docid=13423&intItemID=5539&lang=1&mode=downloads>, (30.08.2010).
  - World Bank (2010a), **Global Economic Prospects: Crisis, Finance, and Growth 2010**, Published February 2010 by World Bank ISBN: 0-8213-8226-8 ISBN-13: 978-0-8213-8226-4 SKU: 18226, http://publications.worldbank.org/ecomerce/catalog/product?item_id=9547035, (05.08.2010).
  - World Bank (2010b), **Global Economic Prospects Summer 2010: Regional Annex**, <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP2010/Resources/FullReport-GEPSummer2010.pdf>, (18.08.2010).
  - World Bank (2010c), **Countries in Europe and Central Asia**, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/0,,contentMDK:21776903~menuPK:5026204~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:258599,00.html>, (31.08.2010).